

OSJEČKI PERIVOJI

Ivona Blatančić, Ana Mikoš

Omeđuje ga nepregledna ravnica, bogatstvo mu pruža rijeka Drava, osobnost su mu stvorili njegovi ljudi, a čaroliju, koju je osjetio svatko tko se barem jednom našao u njemu, Osijek dobiva od svojih parkova i drvoreda. Zelenilo koje dominira gradom, cvjetni perivoji, stoljetna stabla i šetališta važan su dio identiteta Osijeka. Tijekom vremena brojni su perivoji nastajali, nestajali i mijenjali svoja imena. Ono što je utjecalo na to u prvom redu je industrijalizacija, te ratovi kojima je grad bio pogođen. Zbog svoje ljepote i namjene, perivoji su desetljećima bili glavna okupljališta građana, a osim toga svojim prirodnim svojstvima pozitivno su utjecali na čistoću vanjske gradske atmosfere. Upravo zbog toga, grad mora biti svjestan važnosti zelenih površina kojima je prijeko potrebna obnova.

Što se tiče terminologije, u brojnoj literaturi susrećemo se s različitim izrazima za imenovanje uređenih gradskih zelenih površina. Često se pojmovi park, perivoj i vrt pojavljuju kao istoznačnice, ali ipak među njima postoje određene razlike. Te razlike očituju se u namjeni, vlasništvu i stilskom obilježju. „Vrtom se obično naziva prostor usko vezan uz objekt (dvorac, vilu, palaču, kuriju), koji ga uljepšava i upotpunjuje. Vrt ima estetsku vrijednost i znak je raskoši i socijalnog statusa.“ (Šćitaroci, 1992: 17)

Prema Sonji Jurković (2004:13) riječ „park“ upotrebljava se kada se odnosi na gradske prostore. Definiramo ga kao vanjski prostor, posebno oblikovan za boravak i šetnju većeg broja ljudi, za druženja i uživanje u prirodi. Za razliku od vrta kojemu je korisnik poznat, park je javni prostor za sve korisnike. Kada se spominje izraz perivoj, misli se na visokokultivirani zeleni prostor, prostor koji je nešto između parka i vrta, a služio je kao središnje mjesto društvenih zbivanja. Tu su se održavale priredbe, koncerti, predstave i slično. (Šćitaroci, 1992: 17)

Danas se površina osječkih perivoja procjenjuje na 39,4 ha što jasno očitava bogatstvo zelenih površina grada Osijeka. (Osijek i okolica, 1998: 25)

Često se postavlja pitanje zbog čega u Osijeku ima toliko parkova, a odgovor možemo pronaći u povijesti

nastanka samoga grada. Obzirom da je Osijek bio sastavljen od više gradskih cjelina (Tvrđa, Donji grad, Gornji grad i Novi grad) koje su bile međusobno odvojene, parkovi su bili poveznica među njima. Na početku su ulogu veze imali brojni drvoredi, a kasnije su se razvili parkovi koji su povezivali određene dijelove grada u raskošnu cjelinu. (Šmit, 1997: 98)

SJENE STARIH PERIVOJA

Iako mnogi perivoji danas svojom raskoši upotpunjuju cjelokupnu sliku grada, većina ljudi nije upoznata s tim gdje su se nalazili i kako su izgledali svojevremeno najbližijim osječki perivoji. Danas su nam preostali samo njihovi poneki tragovi, koji kao svjedoci prošlih vremena ne dopuštaju da padnu u zaborav. To je primjerice hrast lužnjak u dvorištu gimnazije Gaudeamus, tisa u predvrtu Filozofskog fakulteta te tisa na Gajevom trgu koji su bili dio Generalskog vrta.

Gradski vrt

(Gradski perivoj, Varoški perivoj, Gradski park, Gradska bašča, Stadtgarten)

Naziv Gradski vrt poznat je ljudima diljem Hrvatske, a povezuju ga, kao i većina Osječana, uglavnom s nogometnim stadionom izgrađenim na tom području nakon II. svjetskog rata. Izgleda Gradskog perivoja malo se još tko sjeća, ne postoji puno zapisanih podataka, a skromne informacije dobivamo s fotografija i razglednica iz toga vremena.

Gradski vrt smatrao se jednim od najljepših perivoja Osijeka, bilo je to omiljeno okupljalište Osječana i središte društvenog života, a ubraja se u najstarije europske gradske perivoje. Nastao je najvjerojatnije 1750. godine, utemeljen od strane gradskog poglavarstva, a uređen je u francuskom stilu s očitim utjecajem vrtne arhitekture parka u Schoenbrunnu. Nalazio se na području tadašnjeg Novoga grada, omeđen današnjim ulicama Martina Divalta sa sjevera, Woodrova Wilsona s istoka, Delničkom ulicom s juga i Stadionskim naseljem sa zapada. (Šmit, 1997: 99)

Izgled ovoga perivoja bio je vrlo dojmljiv što se zamjećivalo odmah na samom ulazu. Ulazom je dominirala raskošna klasicistička zgrada izgrađena 1804. godine. U njoj se nalazila najveća i najljepša plesna dvorana u Osijeku. Krasio ju je veliki kristalni empirni luster, raskošna zrcala na zidovima, namještaj obložen crvenim baršunom i ornamentirani parket. Zgrada je uništena u požaru 1858. godine. Gradsko poglavarstvo na istom je mjestu podiglo novu zgradu, ali ona svojim izgledom nije mogla parirati prethodnoj. Nakon prvotnog oduševljenja ulazom, put je vodio dalje u raskošni barokni perivoj s cvjetnim nasadima različitih oblika i stazama s drvoredima povezanim u složeni sustav šetnica s raznovrsnim detaljima poput posebno lijepih bijelih klupa. Postojao je tu i staklenik, zvan staklenjak, velik i dobro uređen, streljana i kuglana. Vrt je sadržavao drveni glazbeni paviljon, drvenu sjenicu za odmor posjetitelja, te posebno značajan secesijski granitni zdenac osječkog arhitekta Hofbauera. Zdenac je sagrađen 1903. godine, a darovao ga je grof Pavao Pejačević. Nakon II. svjetskog rata ležao je u dijelovima, sve dok nije prenesen 1970. na travnjak Šetališta kardinala Franje Šepera (uz Dravu). To secesijsko zdanje predstavljalo je zaštitni znak samog Gradskog vrta, a zanimljiv je i u okvirima europske vrtne arhitekture, te je važno da se obnovi i kao povijesni spomenik vrati na svoje prvotno mjesto. (Gucunski, 2002: 21-26)

Prethodno spomenuti glazbeni paviljon bio je dio bujnog zelenila, a drvored iza njega vodio u je drugi dio vrta. Pedesetih godina dvadesetog stoljeća prenesen je u tadašnji Park kulture (Perivoj kralja Tomislava), ali je sredinom stoljeća potpuno uništen. Vrijeme je pokazalo da je ta odluka da se paviljon prenese bila kriva, što je doprinijelo njegovu uništenju, a danas nam o tome svjedoče samo poneki zapisi i fotografije. (Živaković-Kerže, 1996: 579)

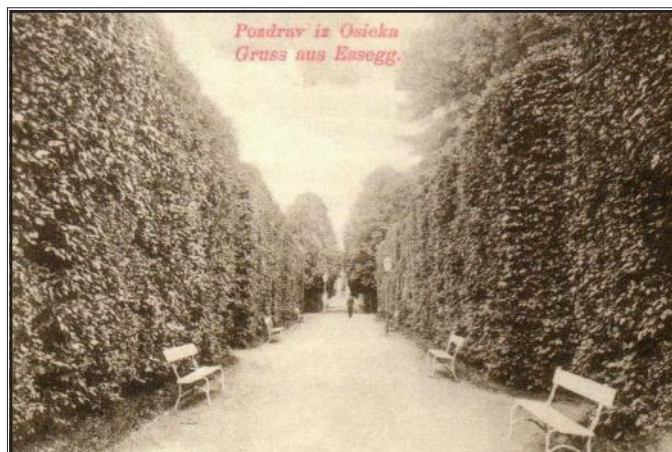

Gradski vrt

Perivojem su dominirali cvjetnjaci različitih geometrijskih oblika, obrubljeni živicom od šimšira, drvoredi divljih kestena, graba, javora, jablana, lipe, posebno je lijepa bila aleja ruža. Za bilje se brinuo jedan vrtljar, a nazivan je perivojnik, dok su na red i dobro ponašanje građana brinuli redari. Kako je bio središte kulturnog i društvenog života, u Gradskom vrtu su se organizirali različiti događaji

i svečanosti, a neke od njih su svečanost povodom proglašenja Osijeka slobodnim kraljevskim gradom, zatim Prva osječka gospodarska izložba te različite glazbene i plesne manifestacije. (Gucunski, 2002: 33)

Taj najveći i najljepši osječki perivoj doživio je nesretnu sudbinu 1950. godine kada je uništen kako bi se sagrađio nogometni stadion i nekoliko stambenih objekata. Tadašnja vlast smatrala je takav perivoj buržujkim i zastarjelim. Ono što se tada cijeno bio je fizički rad koji je bio u svakoj suprotnosti s uživanjem i šetnjama koje je perivoj nudio. Htio se uništiti taj duh prošlih vremena koji se smatrao dekadentnim, a bilo je moguće samo ulaganje u budućnost. Športski objekti i stambene zgrade smatrane su simbolom napretka. Sve je to rezultiralo spravnjivanjem Gradskog vrta i uništenjem velikog dijela tradicije, načina života i identiteta grada.

Posdrav iz Osijeka
Grass aus Essegg.

Generalski vrt

(*Hortus generalis, Generalsgarten*)

Na području Gornjeg grada prostirao se u drugoj polovici 18. stoljeća Generalski vrt između današnje Kapucinske ulice, Europske avenije, Jägerove ulice te na istoku donekle prelazio Radićevu ulicu. (Plevnik, 1987: 85) U prošlosti je vrt bio ustupljen vojnim generalima na korištenje koji su mogli po želji preuređivati određene dijelove. Vojska je njime upravljala sve do 1883. godine kada je nakon brojnih peticija Ministarstvu rata u Beču, gradsko poglavarstvo dobilo dozvolu da rasparcelira prostor Generalskog vrta i izgradi različite objekte. Poglavarstvo je smatralo da je stvaranje tih parcela nužno za daljnji razvoj grada, a urbanizacija koja je zatim uslijedila dovela je do uništenja vrta. Biometrijskom metodom utvrđeno je da su hrast lužnjak na uglu Školske i Jägerove ulice, te tise kod Filozofskog fakulteta i na Gajevom trgu starije od 170 godina što je očit pokazatelj da su bile dio Generalskog vrta. Kao takva, danas su ta stabla zaštićena zbog svoje kulturno-povijesne i botaničke vrijednosti kao spomenik hortikulture grada. (Gucunski, 1996: 579)

**Perivoj grofa Pejačevića
u Retfali**

Godine 1801. izgrađen je u Retfali dvorac, a zajedno s njim je uređen i perivoj koji mu je pripadao. O njemu nemamo dovoljno podataka, ali se zna da je bio uređen u barokno – klasicističkom stilu te da je također kao i Gradski vrt često uspoređivan sa Shoenbrunnom. (Plevnik, 1987: 85) Osječani su voljeli dolaziti u ovaj perivoj jer im je bio bliži nego Gradski vrt ali i zbog toga što im je grofovska obitelj dopuštala boravak u perivoju. „Priča se da su se Osječani, kada bi nedjeljom ulazili u perivoj, uvijek duboko naklonili prema grofovskoj obitelji, koja je običavala ljeti u nedjeljno poslijepodne sjediti sa svojim gostima na terasi dvorca.“ (Šćitaroci, 1998: 273)

Nakon što je vlastelinstvo naslijedio Manfred grof Clary-Aldringen perivoj se počeo zapuštati, a nakon II. svjetskog rata banka je rasparcelirala zemljište i uništila perivoj. Time je perivoj sveden na svega pola hektara dok nas danas još samo jedan stari hrast i paulovnja podsjećaju da je u neka davna vremena na tom mjestu živio divan perivoj. (Gucunski, 2002: 93)

PERIVOJI HRVATSKIH VELIKANA

Kao i u većini europskih gradova i u Osijeku postoji perivojna cjelina koja je obuhvaćena zajedničkim imenom. Tako je povodom obilježavanja 800 godina spomena imena grada Osijeka ta cjelina dobila naziv *Perivoji hrvatskih velikana*. Perivoji su dobili nazive po velikanima hrvatske povijesti upravo zbog toga da bi se veličala opća kultura naše zemlje i naroda. U tu cjelinu ubrajamo 10 perivoja: Šetalište Petra Preradovića, Perivoj na Trgu Ljudevita Gaja, Perivoj Zrinjevac, Šetalište kardinala Franje Šepera, Perivoj kralja Tomislava, Petra Krešimira IV, kneza Branimira, kralja Držislava, kraljice Katarine Kotromanić – Kosača i Perivoj na Trgu bana Josipa Jelačića. (Gucunski, 2002: 45)

Perivoj kralja Tomislava

(Officers garten, Garnisons garten, Spital Garten, Festungs garten, Regiments garten, Regimentski vrt, Pukovnijski vrt, Pukovnijska bašta, Tomislavljav perivoj, Park kralja Tomislava, Park kulture)

Perivoj kralja Tomislava dominira središnjim dijelom grada Osijeka. Danas je to najveći, najstariji i najvrijedniji perivoj u Osijeku. Iako su nešto stariji i veći Gradski i Generalski vrt postojali i prije ovog perivoja, oni su vremenom uništeni ili dokinuti, tako da on svojom florom i veličinom čini zelenu okosnicu u razvoju grada.

Tijekom vremena prostor perivoja mijenjao je svoj izgled, ali i namjenu. Tijekom 17. stoljeća to je bio dio utvrđenog podgrađa i trgovačkog središta turskog Osijeka. Bilo je to močvarno područje s drvenim kućama, a prema kartama iz 18. stoljeća očigledno je da je jedan dio korišten kao voćnjak i povrtnjak. Krajem stoljeća to je područje bilo brisani prostor između tvrđave i ciglane. Tek se u 19. stoljeću, nakon rušenja utvrđenih zidina, može govoriti o pravom perivoju. Smatra se da je kao Pukovnijski vrt (Regimentski) osnovan 1811. godine i to od strane pukovnika Volkmana. (Kiš, 1998:25) Tihomir Jukić (1996.) ne dijeli to mišljenje, naime on smatra da su u početku postojala tri zasebna vrta, a to su Oficirski, Garnizonski i Bolnički. Jedino je Oficirski vrt sadržavao značajke pravog perivoja, dok su druga dva mogla biti povrtnjaci. Tek sredinom 19. stoljeća ta se tri vrta spajaju u jedan perivoj, čemu u prilog govore i karte iz toga vremena.

Perivoj kralja Tomislava

Tijekom vremena perivoj je mijenjao svoja nazivlja, što je često bilo uvjetovano promjenom vlasti na ovim prostorima, tako da je do 1925. nosio naziv Pukovnijski. Te godine proslavljena je 1000. godišnjica hrvatskog kraljevstva povodom čega je došlo do promjene imena u Tomislavovo šetalište, a tijekom svečanosti u tu čast postavljen je spomenik i zasađena je lipa kao spomen drvo koja se tu još uvijek nalazi. Za vrijeme druge Jugoslavije, točnije 1946. mijenja ime u Park kulture, a 1992. vraća mu se stari naziv Perivoj kralja Tomislava. (Sršan, 2001:59)

Danas Tomislavov perivoj predstavlja veliku travnatu površinu, možda ne dovoljno dobro iskorištenu.

Obilježavaju ga dječje igralište i staze poveznice između Europske avenije i Tvrdje, te na drugu stranu do Drave. Također se ističu drvoredi kestena, lipe i hrasta lužnjaka, te središnji dio sa športskim terenima koji su nakon proširenja u vrijeme Domovinskog rata nepovoljno djelovali na zaštićene nasade božikovine.

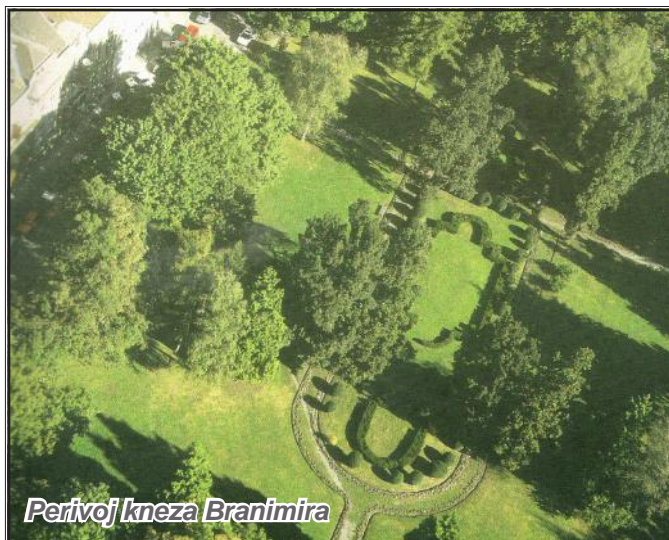
Početak 20. stoljeća slika je bila potpuno drugačija, a između ostalog tamo su bile gostionica, plesna dvorana, kuglana, slastičarnica i točionica sodavode. (Živaković - Kerže, 2001: 166) Godine 1973. Perivoj kralja Tomislava, tadašnji Park kulture, stavljen je pod posebnu zaštitu kao spomenik prirode.

Perivoj kralja Petra Krešimira IV.

Jedini osječki perivoj izgrađen u francuskom stilu i očuvan kao takav do današnjih dana je onaj kralja Petra Krešimira IV. Raskošan je to perivoj, posjećen u svako doba godine, a posebno je lijep u proljeće, kada cijelim parkom dominira ugođaj cvjetnog vrta. S njegove sjeverne strane omeđuju ga bogati drvoredi Europske avenije, južno je ulica kralja Zvonimira, dok je na zapadu omeđen stambenim blokom. Poseban je to dio grada gdje se priroda suptilno uklapa u gradsku jezgru i gdje se na zanimljiv način posredstvom zelenila spaja tradicija vrtnog umijeća i života grada.

U duhu francuskog stila vrtno arhitekture perivoj je podijeljen u tri geometrijska dijela od kojih svaki predstavlja posebni dio unutar cjeline. Ti geometrijski dijelovi razlikuju se rasporedom stazica koje ih omeđuju, ali i vrstama biljaka koje ih krasi. Tako razlikujemo crnogorično i bjelogorično drveće, te vijence ružičnjaka. Posebno su lijepe cvjetne grede koje dominiraju perivojem i predstavljaju njegov prepoznatljiv dio. (Gucunski, 2002: 74-77)

Krajem 18. i početkom 19. stoljeća ovaj je park bio dijelom Pukovnijskog vrta, da bi nakon njegove parcelizacije on postao samostalan dio pod nazivom Vijećnički trg. Naziv Vijećnički trg nastao je zbog toga što je taj prostor bio predviđen za gradnju velebne gradske vijećnice i kazališta, no to nikada nije realizirano. Godine 1934. mijenja se naziv u Nodilov trg da bi 1937. bio

preimenovan u Trg oslobođenja i ujedinjenja. Nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske ponovno se vraća naziv Nodilov trg koji se zadržava do ponovne promjene vlasti, a od 1946. do 1992. godine naziva se Trg maršala Tita, kada dobiva današnji naziv Park kralja Petra Krešimira IV. (Sršan, 2001: 57)

RAZGLEDNICA OSIJEKA NEKADA I SADA

U sklopu perivoja koji su nazive dobili prema imenima hrvatskih velikana nalaze se i perivoj kneza Branimira te perivoj kralja Držislava. Na mjestu današnjeg Perivoja kralja Držislava u prošlosti se nalazio ni manje ni više nego sam „Olimp“. Bio je to uvriježeni naziv za uzvisinu koja je nastala na ruševinama utvrđenja starog grada Osijeka. Na tom su se mjestu uglavnom okupljali osječki učenici koji su taj prostor koristili za svoje svakodnevne aktivnosti, igru i rekreaciju. Tijekom vremena taj je dio zasipavan te nastaje perivoj 1957. godine koji se tada nazivao Park Moše Pijade, projektiran od strane dipl. ing. Silvane Seissel. Prvotna namjena bila je isključivo za društvene aktivnosti, a kao novo i zanimljivo arhitektonsko ostvarenje ovaj je perivoj predstavljao jedan od najatraktivnijih dijelova novoga Osijeka. Ono što posebno karakterizira ovaj dekorativni perivoj geometrijskog tlocrta glazbena je školjka namijenjena koncertima, ružičnjak na zapadnoj strani te secesijski spomenik palim domobranima 78. Šokčevićeve pukovnije.

Na njegovu se zapadnu stranu naslanja Perivoj kneza Branimira, najmanji perivoj u sklopu perivoja hrvatskih velikana. Ovo je perivoj bogat lijepim travnjacima, visokom vegetacijom, bez cvjetnih nasada, ali s mnogo ukrasnog grmlja. U potrazi za igrom i odmorom, česti gosti ovog perivoja su djeca, ali i odrasli.

Perivoj Zrinjevac smješten je između ulica Ivana Gundulića sa sjevera, Andrije Kačića Miošića sa istoka, Reisnerove ulice s juga i ulice J. Andrića sa zapada. Sve do 1914. kada perivoj nastaje, na tom prostoru bilo je gradsko Vašarište, odnosno mjesto za sajam. Još

1913. donosi se odluka da će se Vašarište preimenovati u Trg bana Nikole Šubića Zrinskog, odnosno skraćeno Zrinjevac, kako se naziva i danas. Bio je to perivoj prepun gustog drveća zbog čega niže biljke i cvijeće nisu uspjeli zbog nedostatka sunčeve svjetlosti. Godine 1956. perivoj je rekonstruiran, neki su drvoredi porušeni, postavljena su dječja igrališta i odmorište za starije te je zbog toga postao puno privlačniji svim dobnim skupinama. Godine 1974. stanje se opet promijenilo i to na štetu samog Zrinjevca. (Gucunski, 2002: 48) Počela je gradnja sportske dvorane „Zrinjevac“ na njegovom istočnom dijelu. Gradnja dvorane potpuno je zanemarila postojeće stanje perivoja, smještena je vrlo bezobzirno i narušila je njegovu cjelinu, a uništenju biljaka dodatno su pridonijeli i građevinski radovi tih godina. Danas ovaj perivoj građani shvaćaju više kao prolaz te nije prihvaćen kao mjesto za boravak i odmor. (Šmit, 1997: 113)

Žitni trg naziv je za današnji Trg Ljudevita Gaja. Kao i Zrinjevac i ovaj je trg bio vašarišno mjesto gdje se prodavala stoka i poljoprivredni proizvodi. Kako je u kišnim danima ovaj dio grada bio prilično nedostupan zbog loših cesta i prilaza, građani su tražili da se uredi, a vašarište prebaci na drugu lokaciju. Godine 1890. utemeljen je perivoj na dijelu vašarišta, a planiralo se da se tu sagradi zgrada kazališta, Hrvatski dom i Svetište Srcu Isusovom. Zbog političkih previranja s kraja 20-ih godina dvadesetog stoljeća stanje se u Hrvatskoj i u Osijeku znatno pogoršalo, zbog čega ti planovi nisu dovršeni. (Gucunski, 2002: 52) Perivoj je danas cestom podijeljen na dva dijela i većinom služi studentima kao mjesto odmora za ljetnih vrućina. Isto kao i na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, na tom se mjestu nalazi tržnica.

Donji grad krasi dva perivoja. Jedan je Perivoj kraljice Katarine Kotromanić – Kosača koji je utemeljen još 1869. godine kao dio Gradske bolnice, a kojega su mogli koristiti njezini korisnici kako bi si šetnjom skratili duge dane u ustanovi. Nakon II. svjetskog rata, ograda koja je okruživala perivoj i bolnicu je srušena te je sagrađeno dječje igralište i odmaralište s klupama. Drugi, ali ne i manje značajan perivoj je onaj na Trgu bana Jelačića koji čini krajnji jugoistočni dio kompleksa Perivoja hrvatskih velikana. (Gucunski, 2002: 89) Sam perivoj je vrlo značajan za život

Bolnički perivoj

stanovnika Donjeg grada što možemo zaključiti iz uvijek popunjenih klupica za odmor.

Na početku 21. stoljeća Osijek je veliki grad, s gustim prometom i visokom stopom naseljenosti što pridonosi sve većem zagađenju i buci, ali i dalje posvećuje veliku pažnju očuvanju zelenih površina. Još 1978., 1980. i 1982. godine Osijek je dobio „Zelenu vrpču“ kao priznanje zelenog grada zbog brojnih povijesnih parkova i drvoreda u samom njegovom središtu, a 1983. godine je bio nagrađen Zlatnom plaketom kao najuređeniji grad u tadašnjoj državi (1). Točnije, Osijek posjeduje oko 343 000 m² uređenih gradskih površina i oko 70 km uličnih drvoreda. (Gucunski, 1981: 558)

Njegovi perivoji postali su oaze mira u koje se njegovi građani redovito vraćaju. Potrebno je povećati svijest o njihovoj važnosti i očuvanju, jer dok prolazimo gradom, šćemo njegovim parkovima često nismo svjesni njegovih ljepota i prošlosti koju skriva. Trebamo pustiti da nam ispričaju svoju priču i sačuvati ih za buduće naraštaje.

*Ne znam hoćemo li moći sačuvati vrtove,
hoće li slikovite staze preživjeti u svijetu koji
pomamno raste, ali ako čovjek izgubi vrtove i
putove, izgubit će se i sam.*

Robert Oppenheimer

LITERATURA

1. Gućunski, Dragica, 2002. *Osječki perivoji i drvoredi*, Državni arhiv, Osijek.
2. Gućunski, Dragica, 1996. *Osječki perivoji i drvoredi*, u: Od Turskog do suvremenog Osijeka, Osijek, str. 579.-580.
3. Gućunski, Dragica, 1981. *Zaštita čovjekova okoliša u Osijeku i njegov odraz na budućnost grada i regije*, u: Osijek kao polarizacijsko žarište, JAZU i Centar za znanstveni rad Osijek, Osijek, str. 553.-559.
4. Jukić, Tihomir, 1996. *Perivoj kralja Tomislava u Osijeku*, u: Prostor, vol. 4., br. 1(11), str. 61.-78.
5. Jurković, Sonja, 2004. *Park ostvarenje sna. Teorija vrtne umjetnosti*, Naklada Jurčić d.o.o., Zagreb.
6. Kiš, Dragutin, 1998. *Hrvatski perivoji i vrtovi*, Prometej, Algoritam, Zagreb
7. *Osijek i okolica*, 1998. nakladnik „Osječka riječ“ Osijek – „Riječ“ d.o.o. Vinkovci, Osijek.
8. Plevnik, Božo, 1987. *Stari Osijek*, Radničko sveučilište „Božidar Maslarić“ Osijek.
9. Sršan, Stjepan, 2001. *Ulice i trgovi grada Osijeka*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek
10. Šćitaroci, Bojana, Šćitaroci, Mladen, 1998. *Dvorci i perivoji u Slavoniji. Od Zagreba do Iloka*, Šćitaroci d.o.o., Zagreb.
11. Šćitaroci, Obad Mladen, 1992. *Hrvatska parkovna baština. Zaštita i obnova*, Školska knjiga, Zagreb.
12. Šmit, Krunoslav, 1997. *Vrtna i parkovna arhitektura Osijeka na povijesnim kartama*, u: Prostor, vol. 5., br. 1(13), str. 97.-120.
13. Živaković – Kerže, Zlata, 2001. *Svaštice iz staroga Osijeka*, Grafika, Osijek.
14. Živaković – Kerže, Zlata, 1996. *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Društvo za hrvatsku povjesnicu, Osijek.

INTERNET

1. <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=235761&page=23>